

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ / COMMUNICATIONS

НОМИНАЦИОННА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПОНЯТИЯТА ЗА ВИДОВЕТЕ ТРАДИЦИОННИ АЛКОХОЛНИ НАПИТКИ В БЪЛГАРСКИТЕ СОЦИАЛНИ ГОВОРИ

АЛИЗА ХАЛИЛ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
aliza_halil@abv.bg

Резюме: Целта на това изследване е да се характеризират типовете номиниране на някои традиционни алкохолни напитки (ракия и вино) в българските социални говори. Композиционно именуването на различните видове напитки се извършва чрез универбизация, чрез вторична номинация, чрез деривация и чрез заемане от чужди езици. Обосновава се изводът, че начините за номинация при изследваните названия на спиртни напитки в българските социални говори са разнообразни, но не толкова, колкото при същите названия в териториалните говори.

Ключови думи: типове номинация, ракия, вино, български език, социални говори

NOMINAL CHARACTERISATION OF CONCEPTS FOR TRADITIONAL ALCOHOLIC DRINKS IN THE BULGARIAN SOCIAL DIALECTS

ALIZA HALIL

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
aliza_halil@abv.bg

Abstract: The purpose of this study is to identify the types of nomination in relation to some traditional alcoholic drinks (*rakiya* and *wine*) in the Bulgarian social dialects. In terms of composition, naming different types of *rakiya* and *wine* takes place in several ways: through univerbation, through secondary nomination, through derivation and through borrowing from foreign languages. Based on the analysis conducted in this study, a conclusion is made that the methods of nomination are varied but not as much as across regional dialects.

Keywords: characterisation, types, rakiya, wine, Bulgarians, social dialects

Диалектологията е наука, която в своя класически облик е разглеждала както териториалните, така и социалните диалекти. От съвременен гледище днес тя изучава само териториалните говори, а социалните стават обект

на изследване на социолингвистиката (ГРХН/TRHN 2009: 103). Това отделение обаче по никакъв начин не спира, нито възпрепятства проучванията на диалектолозите в посока *езика на социума*.

В своя труд „Българска диалектология“ (Стойков/Stoykov 1993: 25) Ст. Стойков дава следната дефиниция за социален говор: „Социални диалекти пък са ония езикови разновидности, които са присъщи на отделни повече или по-малко обособени групи (колективи), изградени върху общи производствени или други интереси. (...) Като езикови единици този вид диалекти се характеризират с особености само в речника и фразеологията. Социалните диалекти нямат свой собствен граматичен строеж и основен речников фонд, а използват граматичния строеж и основния речников фонд на местен говор или на литературния език“. Социалните диалекти са два основни вида: професионални диалекти (съвкупност от думи и изрази, която се употребява от лица, упражняващи дадена професия) и жаргон (разговорна реч на групи от хора, които имат общи интереси и занимания).

Характерно за професионалния диалект е, че той няма граматични особености, а само лексикални, защото в същината си е съвкупност само от специфични за дадена професионална област думи (термини). В професионалното наречие липсват образност и емоционалност. Подобна, но и доста различна е и характеристиката на сленга – отново липсват граматични особености, но лексикалният фонд е значително по-богат, тъй като сленгът „заема“ думи и изрази от общонародния език – домашни и чужди, като променя тяхната семантика или създава по пътя на словообразуването (чрез познати модели) нови названия. Жаргонната лексика е ярко експресивна.

Съгласно класификацията на социалните диалекти, която прави Ст. Стойков в „Българска диалектология“ (Стойков/Stoykov 1993: 340–361), в обхвата им се включват, както вече посочихме, професионалните говори и жаргоните. В лексиката на професионалните диалекти влизат лексеми за изчезващи професии и занаяти (казанджийство, сапунджийство, дръндарство и др.), актуални за времето на проучване. Към жаргона авторът отнася тайните говори, груповите говори и „класовите“ говори. В същото време Ст. Стойков основателно отбелязва, че в професионалните говори съществува и т.нар. професионален жаргон, като „е невъзможно да се прокара рязка граница“ между лексикалните единици, които ги изграждат (Стойков/Stoykov 1993: 341) В предговора на „Речник на българския жаргон“ Г. Армянов отбелязва, че: „... жаргонът се отделя очевидно от тайните занаятчийски и престъпнически говори и от професионалните диалекти, които имат съвсем други езикови и социални функции, макар да заема някои думи и изрази от тях“ (Армянов/Armyanov 1993: 4).

Целта на това изследване е да се характеризират типовете номиниране на някои основни видове традиционни алкохолни напитки (ракия и вино) в българските социални говори. Примерите, които се привеждат, са предимно от зидарския (дюлгерския) говор, тъй като той е най-богатият от лекси-

кално гледище, но разбира се, не липсват и термини от цигуларския, ботушарския и други говори.

Разкриването на номинационната структура на имената за различните видове вина и ракии в социалните говори се извършва чрез прилагането както на синхронния, така и на диахронния метод (за непрозрачните от съвременна гледна точка названия, основно чужди по произход). От гледище на теорията на номинацията най-честият случай е, когато понятието, получило име, се превръща в номинат. Основно номинатите биват два вида: първични и вторични. Вторият тип е възникнал по пътя на свързване на формата на старото име с друго понятие, т.е. името запазва своята форма, но добива чрез пренос и второ (трето и т.н.), ново значение.

Признаците, въз основа на които при пренасянето се извършва новото именуване, се наричат **номинационни**. Те отразяват **родови** (общи) понятия за време, място, материал, вкус, цвят и т.н., т.е. близки са до т.нар. универсалии. Частен случай на номинационните признаци представляват **ономасиологичните** признаци (белези, мотиви), при които се запазват само частично формата и значението, най-вече чрез основата (темата) на старата лексикална единица. Възникналите облици – резултат предимно на **словообразователни** процеси, са съвсем нови думи (нови номинати). Ономасиологичните признаци характеризират преди всичко **видови понятия**, те са многократно повече в сравнение с броя на номинационните. Като частен случай на номинационните признаци ономасиологичните признаци не им се противопоставят, но имат по-конкретен характер и са свързани със семантиката на отделните думи.

Композиционно номинацията (именуването) на различните видове традиционни алкохолни напитки се извършва по следните начини:

1. Чрез **универбизация**, и по-конкретно – чрез **субстантивация на прилагателното име** след изпускане на съществителното от словосъчетанието. Прилагателното обикновено се членува: *жълтата* ‘ракия от сливи’, ЮЗ, *белата* ‘ракия’ (пап. Прилепско, зид. Крушево).

2. Чрез **вторична номинация** (преноминация). Най-честият случай е извършването на семантична метонимична деривация – напитката носи името на продукта (плода), от който е направена: *шушля* ‘1. Плод. 2. Ракия’ (Смолянско); *шушълка* ‘1. Плод. 2. Вино’ (Самоковско). Възможно е преноминацията да се извърши и на базата на употреба на лично име като нарицателно: *цвета* ‘ракия’ (Шлегово); *веселин(чо)* ‘вино’ *Еднѝш виндѝто поминѝло покрѝ просѝто, па му реклѝ: „Кѝко си, дрѝоле?“* – *„Арно сам, пробѝ-глѝво“*. *Пѝсле па заминѝло, па му реклѝ: „Кѝко си напунѝ-трапѝзо?“* – *„Арно сам веселинчо“*; *му реклѝ просѝто*. (Дебърско, Дупнишко).

3. Чрез **деривация** (словообразуване). При този процес се образуват нови думи с помощта на афикси, по-рядко посредством тяхното отпадане.

А) Прости формации (образувани чрез кондензация). Кондензацията (или контракцията) е процес, при който се наблюдава сливане, „стягане“ на частите на съчетанията до получаване на една дума: *грозданка*

‘гроздова ракия’ (жарг.) *Кой ще кихне по една грозданка, бе?*; *гроздомѝцин* ‘гроздова ракия’ (жарг.) *Дай, ше врътнем набързо по един гроздомѝцин и ше си ходим*; *джибромѝцин* ‘нискокачествена, долнопробна плодова ракия’ (жарг.); *ракиѝн* ‘ракия’ (жарг.) (думата няма мн.ч.) *Като ти е кофти, пийни малко ракиѝн и ше ти мине*; *сливомѝцин* ‘сливова ракия’ (жарг.). Предходните названия са образувани по модела на *стрептомѝцин* ‘вид антибиотик’. *Скѝчовиѝца* ‘уиски’ (жарг.); *шльѝковиѝца* ‘долнопробна, некачествена ракия, направена от различни плодове, стари компоти, сокове и др.’ (жарг.).

Б) Сложни формации (композиции): *ка̀лопис* ‘вино’ (от *пѝйс* ‘пиво, питие’ и *ка̀ло* ‘добро, хубаво’) *Айнасъс ѝет калѝпизо* ‘Това е хубаво вино’ (циг. Битолско, Охридско, Велешко, Крушево); *па̀рнопис* ‘ракия’, от *па̀р* ‘бял’ и *пѝйс* ‘пиво, питие’ (циг. Битолско, Охридско, Велешко, Крушево).

4. Чрез **заемане от чужди езици**. По-ясно за проследяване е заемането в жаргонната лексика, тъй като формите са „прозрачни“. При тайните говори ситуацията е значително по-затруднена поради смесването на компоненти от няколко езика, формиращи лексемата: *шампо̀анско* ‘шампанско вино’ (по модел, който обединява *шампанско* и *шампоан*; жарг.); *шант̀анско* ‘шампанско’ (по модел, който обединява *шампанско* и *шантан*; жарг.); *асмас̀ун* ‘ракия’ от тур. *asma*; *чѝдѝча, чѝчо, чок, чѝчова, чѝче, чѝча, чѝнкѝ* ‘ракия’ от ит. *ciocciaga* ‘смуча’ *Ас обѝчам чѝча* (Смолянско, Пирдопско, Брацигово); *цѝйка* от рум. *țuică* ‘сливова ракия с нисък градус’ (Шлегово; Балчик; Котленци, Добришко); *ичкѝя* (БЕР/BER II, 1979: 94) ‘спиртно питие’ от тур. *içki* ‘питие, пиене’; формите *шѝнтре, ш̀антре* ‘вино’ от тур. *şarap* ‘вино’ (дюлг., пап. Дебърско); *шор, шор̀а, шор̀абия, шор̀оман* ‘вино’ от тур. *şıra* ‘вино, шира’ (пап., терз. Прилепско, Дебърско); *тар̀и* (БЕР/BER VII 2010: 822) от циг. т(х)ари ‘ракия’ (циг. говор Битолско, Охридско, Велешко, Крушево).

Словообразуване по типове в сленга

Женски род

А) суфикс *-овиѝца*: *скѝчовиѝца, шльѝковиѝца* (жарг.);

Б) разширени суфикси, завършващи на *-ка*: *грозд̀анка, камен̀арка, търкальѝдска* (жарг.).

Мъжки род

А) суфикс *-ѝн* (по произход е от гр. дума $\mu\acute{\kappa}\eta\varsigma$ ‘гѝба’, играеща роля на суфикс): *гроздомѝцин, джибромѝцин, ракиѝн, сливомѝцин* (жарг.);

Б) суфикс *-ос*: *ракиджѝс* (жарг.).

Среден род

суфикс *-ско*: *шампо̀анско, шант̀анско*.

Номинацията може да се осъществи и на базата на различни признаци, които притежава алкохолната напитка като: **качество**: *лѹта* (БЕР/ВЕР III, 1986: 582) ‘ракия’ (зид., Кривопаланско; Подгорци, Стружко; Шлегово, Кратовско), *лѹтѹшка* (БЕР/ВЕР III, 1986: 583) ‘ракия’ (Шлегово, Кратовско); **резултат от пиенето**: *каменѹрка*; **състояние след пиенето**: *тѹркальѹска*; *гѹлчо* (БЕР/ВЕР I 1971: 261), *гѹлю*, *гѹлчу* ‘вино’ (защото оставя пиещия без пари, гол; дѹлг., Брацигово; мещ. Скребатно, Гоцелчевско; Горно Сахране, Казанлъшко), *големѹн* (БЕР/ВЕР I, 1971: 262) (пиещият започва да се големее; дѹлг., Брацигово; Смолско, Пирдопско; *Сегѹ големѹн*, а *пѹсле рамазѹн* – ‘Сега вино, а после глад’); **географски обект**, от който произхожда: *ѹрдена* (БЕР/ВЕР IV, 1995: 916), *ѹрдена* ‘ракия’, *ѹрда*, *ѹрдѹй* ‘вино’ по името на р. Йордан (бот., Папрадица, Велешко, Прилепско, Битолско, Казанлъшко). Пример за употреба: *Пѹна ѹмам: к`е вѹрам ѹрдена, та за тоа не к`е се тѹрзам*.

От изследването на названията на спиртните напитки ракия и вино в българските социални говори се налага изводът, че начините за номинация са разнообразни, но не толкова, колкото при названията на същите понятия в българските териториални говори (Халил/Halil 2018: 115). При тях липсва именуване чрез фразеологични съчетания, но пък остава, макар и съвсем слабо застъпено, назоваването чрез субстантивация. Както и при номинирането на видовете понятия за вино се открива преноминация. Като цяло е няколкократно по-трудно да се изследват номинационните процеси в професионалните наречия и жаргона, защото там те са изключително комплексни предвид сложността на възникване и тяхната непрозрачност.

СЪКРАЩЕНИЯ / ABBREVIATIONS

пап. – папукчийски говор
 зид. – зидарски говор
 циг. – цигуларски говор
 дѹлг. – дѹлгерски говор
 терз. – терзийски говор
 мещ. – мещругански говор
 бот. – ботушарски говор
 жарг. – жаргон

ЛИТЕРАТУРА

- Армянов 1993: *Армянов, Г.* Речник на българския жаргон. София, ИГ 7М+Логис.
 БЕР 1971–2017: *Български етимологичен речник*. Т. I (1971); Т. II (1979); Т. III (1986); Т. IV (1995); Т. V (1996); Т. VI (2002); Т. VII (2010); Т. VIII (2017).
 София, Академично издателство „Проф. М. Дринов“.
 Гѹбѹв 1900: *Гѹбѹв, П.* Принос към българските тайни езици. – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, 1900, XVI–XVII. София.

- Иванов 1986: *Иванов, Й.* Из Български тайни занаятчийски говори. София, Издателство на БАН.
- Костов 1956: *Костов, К.* Цигански думи в българските тайни говори. – В: Известия на Института за български език, 1956, кн. 4. София, Издателство на БАН.
- Кочев 1992: Кочев, Ив. Словообразователен тип и словообразователен модел. – Български език, кн. 2.
- Попова 2012: *Попова, М.* Теория на терминологията. В. Търново, ИК Знак 94.
- Стойков 1993: *Стойков, Ст.* Из Българска диалектология. София, Издателство на БАН.
- ТРХН 2007: Терминологичен речник по хуманитарни науки (Колектив). София, Наука и изкуство.
- Халил 2018: *Халил, А.* Номинационна характеристика на понятията за видовете ракии в българските говори. – В: Сборник с доклади от Националните филологически четения за студенти и докторанти „Югозападен университет“ 2017–2018, Благоевград, Университетско издателство на Югозападния университет „Неофит Рилски“.
- Шишманов 1895: *Шишманов, Ив.* Бележки за българските тайни езици и пословечки говори. – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, XII. София.

REFERENCES

- Armyanov 1993: *Armyanov, G.* Rechnik na balgarskiya zhargon. Sofia, 7M+ Logis.
- BER 1971–2017: Balgarski etimologichen rechnik. T. I (1971); T. II (1979); T. III (1986); T. IV (1995); T. V (1996); T. VI (2002); T. VII (2010); T. VIII (2017). Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. M. Drinov“.
- Gabyuv 1900: *Gabyuv, P.* Prinosa kam balgarskite tayni ezitsi. – In: Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina, XVI–XVII. Sofia.
- Halil 2018: *Halil, A.* Nominatsionna harakteristika na ponyatiyata za vidovete rakii v balgarskite govori. – In: Sbornik s dokladi ot Natsionalnite filologicheski cheteniya za studenti i doktoranti “Yugozapaden universitet” 2017–2018. Blagoevgrad. Universitetsko izdatelstvo na Yugozapadniya universitet “Neofit Rilski”.
- Ivanov 1986: *Ivanov, Y.* Iz Balgarski tayni zanayatchiyski govori. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Kochev 1992: *Kochev, Iv.* Slovoobrazovatelnen tip i slovoobrazovatelnen model – Balgarski ezik, kn. 2.
- Kostov 1956: *Kostov, K.* Tsiganski dumi v balgarskite tayni govori. – In: Izvestiya na Institutata za balgarski ezik, kn. 4. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Popova 2012: *Popova, M.* Iz Teoriya na terminologiyata. V. Tarnovo, Znak 94.
- Shishmanov 1895: *Shishmanov, Iv.* Belezhki za balgarskite tayni ezitsi i poslovecchki govori. – In: Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina, XII. Sofia.
- Stoykov 1993: *Stoykov, St.* Iz Balgarska dialektologiya. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- TRHN 2007: Terminologichen rechnik po humanitarni nauki (Koiektiv). Sofia, Nauka i izkustvo.

✉ *Ализа Халил*

Секция за българска диалектология и лингвистична география
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Aliza Halil*

Department for Bulgarian Dialectology and Linguistic Geography
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria

Публикувано: 30 септември 2019

Published: 30 September 2019